

УДК 17.026

В. В. НАДУРАК^{1*}^{1*} Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ),
ел. пошта vnadurak@gmail.com; ORCID 0000-0002-7975-0095

ЕМОЦІЇ ТА МІРКУВАННЯ У ПРИЙНЯТТІ МОРАЛЬНИХ РІШЕНЬ

Метою статті є дослідження співвідношення емоційних та раціональних чинників у процесі прийняття людиною моральних рішень. **Методологія.** Робота, в першу чергу, ґрунтується на аналізі та узагальненні основних емпіричних досліджень поставленої проблеми, кожне з яких, у свою чергу, використовує методи тих наук, в межах яких воно проводилось (нейронауки). **Наукова новизна.** Загалом, процес прийняття моральних рішень не може бути описаний з допомогою єдиної простої моделі, яка б покладала тільки емоційний чи раціональний чинник в його основу. Прийняття моральних рішень характеризується різними типами взаємодії між емоціями та раціональними міркуваннями. Вплив емоційних та раціональних чинників на моральне рішення має нелінійний характер: таке рішення не є пропорційним тим емоціям чи міркуваннями, які йому передують чи однозначно ними детермінованим. **Висновки.** Процес прийняття моральних рішень включає в себе взаємодією емоційного та раціонального чинників, яка має складний різнотипний характер. По-перше, міркування можуть бути раціоналізацією первинної емоційної реакції; по-друге, існують випадки, коли міркування передують емоційній реакції та визначають її; по-третє, у взаємодії між даними чинниками можлива циклічна причинність. Вплив емоцій чи раціональних міркувань на моральне рішення має нелінійний характер.

Ключові слова: моральне рішення; емоції; міркування; нейронауки; нелінійність

Актуальність теми дослідження

Питання про те, як приймати моральні рішення, з давніх часів турбувало мислителів. Тому на сьогоднішній день можна знайти чималу кількість напрацювань, присвячених даній проблемі («золоте правило моралі», категоричний імператив Канта, утилітаризм тощо). Одним з найважливіших завдань при теоретичному аналізі питання прийняття моральних рішень є з'ясування ролі емоцій та раціональних міркувань у цьому процесі.

Початком повноцінної теоретичної роботи над проблемою співвідношення емоційних та раціональних чинників в моралі можна вважати дискусію навколо ідей представників етичного сентименталізму, що почалась в період Нового часу. Стенфордська енциклопедія філософії, даючи пояснення моральному сентименталізму (в широкому сенсі слова, який охоплює всю традицію, а не тільки період Нового часу), зауважує, що для його представників емоцій та бажання відіграють провідну роль в анатомії моралі [18]. Опоненти такого підходу в різній мірі не погоджувались з подібним баченням і обстоювала вирішальну роль розуму. У

новітній філософії дана тема продовжувала зберігати актуальність, хоча й інтенсивність дискусії зменшилась. З початком ХХІ ст. відбулась значна активізація філософських розвідок у цій галузі. Причиною цього стали нейронаукові дослідження, які запропонували велику кількість нового емпіричного матеріалу з даної проблеми. Загалом, використання емпіричного матеріалу отриманого в межах інших наук, є одним з провідних трендів в етиці нового тисячоліття. Для його позначення нерідко вживаються терміни на зразок «емпірична етика» [7], «експериментальна моральна філософія» [2], а його представників називають «емпірично-орієнтовані філософи» [23; 8].

В даній статті ми прагнутимо на основі емпіричного матеріалу, який пропонують сучасні нейронауки, розглянути один з ключових аспектів зауваженої вище проблеми, а саме, роль емоційних та раціональних чинників у процесі прийняття моральних рішень.

Слід зауважити, що дана мета вже стояла перед дослідниками. В цій царині варто відзначити праці Д. Келлі про моральний зміст огиди [16], Ш. Ніколса про зв'язок норм, які забороняють наносити шкоду іншому, з нашою емоційною реакцією на таку шкоду

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

[21]. Критичний підхід до сучасного емпіричного сентименталізму присутній в роботах Дж. Дармса та Д. Якобсона [8]. Роль емоцій та раціональних міркувань в процесі прийняття моральних рішень досліджують Д. Пізарро та Ч. Геліон [15], Дж. Хайт та С. Кесбір [13], Дж. Грін [12] та ін. Проте, з огляду на новизну матеріалу та його постійне оновлення, досягнення сформульованої мети не може вважатись завершеним. Існує потреба в постійній інтерпретації нового емпіричного матеріалу, появи нових теоретичних моделей, які б його пояснювали, та інтеграції нових знань у філософський дискурс, що триває навколо цієї проблеми вже кілька століть.

Мета дослідження

Метою роботи є дослідження співвідношення емоційних та раціональних чинників у процесі прийняття людиною моральних рішень.

Виклад основного матеріалу

Численні сучасні дослідження засвідчують значну, якщо не вирішальну, роль емоцій у процесі прийняття людиною багатьох моральних рішень. Наприклад, дослідження із використанням нейровізуалізації продемонстрували, що завдання, в яких піддослідні розмірковують над деякими моральними проблемами, активують у їх мозку ділянки, які відповідають за емоції [12; 25; 11]. Інші дослідження довели, що маніпуляції з емоційними станами можуть змінювати моральні судження людини [26; 27]. Наприклад, учасники експерименту, в яких викликали почуття огиди, були більш суворими в оцінці певних моральних порушень [27]. Також встановлено, що піднімаючи людям настрій, можна стимулювати їх до того, щоб пропонувати більше допомоги іншим. Тими чинниками, що піднімали настрій в дослідженнях, були гарна погода [6], весела музика [22], гарні спогади [24], приємні аромати [4].

Клінічні дослідження виявили зв'язок між пошкодженнями мозкових ділянок, що відповідають за емоції, та розладами в моральній поведінці [17; 9; 19]. В одному з них встановлено, що люди з пошкодженням вентромедіальної ділянки префронтальної кори головного мозку (ventro-medial prefrontal

cortex), на відміну від здорових людей, у завданнях, в яких перед ними стоїть вибір пожертвувати життям однієї людини (особисто штовхнувши її на колію) заради того, щоб врятувати життя шістьох людей, йдуть на цей крок (тобто діють як крайні утилітаристи). Тому автори даного дослідження зауважують, що ця ділянка головного мозку є критично важливою для нормальних суджень про те, що є добрим, а що поганим, принаймні для певної категорії моральних дилем [9, с.908]. Дж. Хайт та С. Кесбір відзначають, що люди, в яких пошкоджено вентромедіальну ділянку префронтальної кори головного мозку, втрачають здатність інтегрувати емоції в процес розмірковування та прийняття рішень. Вони добре знають, які норми моралі існують у суспільстві, проте не можуть робити правильного морального вибору, оскільки позбавлені інтуїтивного відчуття правильності. Часто в них відбувається занепад моральної особистості. Якщо ж пошкодження відбулись ще в дитинстві, то в них може розвинути поведінка, яка властива психопатам [13, с.802-803]. Дослідники зазначають, що близько 1% чоловіків та значно менше жінок є психопатами і вони здійснюють 50% всіх важких злочинів. Дослідження виявили в таких людей брак моральних емоцій. Вони мають достатній набір знань про соціальні норми, але їм бракує емоційної реакції на них. Вигляд страждаючої дитини чи спотвореного тіла не змушує їх нічого відчувати. Дослідники сходяться на тому, що центральною проблемою психопатів є їх нездатність відчувати симпатію, сором, провину та інші емоції, які примушують нас турбуватись про інших [13, с.804].

Одні з найсильніших емоцій, які впливають на прийняття людиною моральних рішень, пов'язані з емпатією. За своєю природою вона є емоційним резонансом на переживання іншої людини. Ж. Десеті, розглядаючи історію її появи, зазначає: «Довга історія еволюції приматів сформувала головний мозок матері, який чутливий до сигналів про страждання її потомства. У багатьох приматів, як і ссавців загалом, ця чутливість перейшла межі стосунків матір-дитина і, таким чином, всім нормально розвинутих індивідам не подобається споглядання страждань іншого» [10, с.38]. Ця реакція часто веде до дій, які

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

спрямовані на допомогу іншому чи уникнення ситуацій, які завдають йому шкоди. Так емпатія стимулює поведінку, яку прийнято називати моральною.

Як зазначає П. Зак, «наближчим кандидатом на роль механізму для емпатії є гормон окситоцину» [28, с.222]. Ж. Десеті також зауважує, що окситоцин є важливим фактором регуляції емпатійної реакції у свавців і здатен посилити позитивну соціальну поведінку [10, с.37].

П. Зак провів серію експериментів, які довели вплив окситоцину на соціально схвальну поведінку. В першому з них було встановлено, що окситоцин сприяє появі прихильності до благополуччя незнайомця, який демонструє довіру, стимулюючи таким чином бажання взаємності. В мозку учасників експерименту, до яких виявляли довіру, відбувався викид окситоцину і вони демонстрували вищу ступінь надійності і взаємності у взаємодії [28, с.222-223]. В наступному експерименті двомстам учасникам спочатку було назально введено певну дозу синтетичного окситоцину, а потім дано завдання взяти участь у грі на довіру. В такій грі анонімно бере участь пара учасників. Один із них отримує деякі кошти, а потім з допомогою комп'ютера йому надходить пропозиція перевести іншому учаснику певну суму, яка в такому випадку потроюється. Другому учаснику приходить повідомлення про отриману суму переказу й надається пропозиція відіслати будь-яку суму у відповідь (або ж не надсилати нічого), після чого гра закінчується й більше не повторюється. У результаті, «стимульовані» окситоцином учасники № 1 ставали не тільки більш довірливими (якщо порівнювати з групою людей, яким вводили плацебо), але, в середньому, у два рази частіше надсилали всі свої гроші учаснику № 2, якщо, знову ж таки, порівнювати з плацебо-групою (45% і 21% відповідно) [28, с.223].

Таким чином, дослідження П. Зака довели, що впливаючи на рівень окситоцину можна стимулювати в людини відповідні емоційні реакції, які суттєвим чином впливають на її моральні рішення.

Враховуючи всю наведену інформацію, не дивно, що чимало дослідників схильні вважати наші моральні рішення продуктом емоцій. Рациональні ж аргументи є пост-фактум

виправданням інстинктивних реакцій [5]. Остання теза добре зображає один з існуючих видів взаємодії між емоціями та раціональними міркуваннями у процесі прийняття моральних рішень: за емоціями і вчинками, які вони викликають, може слідувати їх раціональне обґрунтування.

Водночас роль розуму в моральних рішеннях не зводиться тільки до цього. Щоденний досвід та емпіричні дослідження доводять, що розум може не тільки виправдовувати емоційні реакції, але й змінювати їх. Д. Пізарро та Ч. Геліон звертають увагу на один з властивих людині різновидів емоційної регуляції – когнітивну переоцінку – коли ми раціональним шляхом змінюємо своє бачення певних подій і це потім регулює наш емоційний відгук на них. Ті емоції, які мають місце при моральній оцінці, також можуть бути регульовані з допомогою когнітивної переоцінки [15, с.119], що засвідчує здатність раціональних міркувань впливати на емоції при прийнятті моральних рішень. Ж. Десеті наводить приклад досліджень, які демонструють, як здобути в раціональний спосіб знання можуть регулювати емпатійну реакцію. Одне з них виявило, що учасники експерименту були більш чутливими до болю тих індивідів, які заразилися СНІДом у результаті переливання крові, аніж тих, які були інфіковані внаслідок наркотичної залежності. Також активність мозкових ділянок, що відповідають за біль, була сильнішою, коли люди бачили біль близьких їм людей, у порівнянні з незнайомцями. Така реакція зменшувалася, коли учасники спостерігали за людиною, яка перед тим поводи́ла себе нечесно чи належала до іншої етнічної групи [10, с.39]. Виходячи із цих та інших досліджень, Ж. Десеті, врешті, дійшов висновку, що ідеології, релігійні ідеї можуть відфільтровувати, послаблювати чи пригнічувати прояви емпатії стосовно оточуючих [10, с.43].

Подібною ж точки зору дотримується й П. Зак, який зауважує, що автоматична емпатійна реакція може впливати, а може й не впливати на рішення. Відчуваючи емпатію до бездомного, ми можемо прийняти рішення не давати йому грошей, оскільки тоді він дозволить собі багато зайвого [29, с.54].

Отож, можна стверджувати, що хоча й емоційні реакції, на яких ґрунтується мораль, є

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

еволюційно первинними, у порівнянні з тими, що сформувались із появою свідомості й таких її продуктів, як мова, культура і т.п., проте останні здатні модифікувати вплив цієї природної основи, хоча і є невіддільними від неї та функціонують на її ґрунті. Тому, попри те, що мораль усіх людей базується на єдиних біологічних механізмах, усе ж їх поведінка та уявлення про добро і зло володіють значним ступенем варіативності. Наприклад, Ж. Десеті зауважує, що батьківська турбота, хоча й закладена на несвідомому, глибинному рівні людської природи, проте взаємодія з вищими рівнями (тими, що зумовлені дією кори головного мозку, завдяки якій з'являються свідомість, мислення, мова) веде до появи великої мінливості у формах виховної діяльності, що може бути виявлена серед людей [10, с.43]. Еволюційний розвиток нових нейронних систем породжує більшу гнучкість та варіативність у поведінці, але не заміщує старші механізми. Більше того обробіток інформації та реагування здійснюються на багатьох рівнях: від нижчих рівнів системи, які є швидкими і досить ефективними, але не дуже гнучкими, до вищих рівнів, що є інтегративними і гнучкими [10, с.43].

Отже, процес прийняття моральних рішень включає в себе як емоції, так і раціональні міркування. Тому мораль є комплексним механізмом і може бути охарактеризована за слухним висловом Ф. Гайєка, як феномен «між інстинктом і розумом» [14, с.10]. Дж. Грін теж констатує, що моральні судження зазнають впливу як автоматичних емоційних реакцій, так і контрольованих свідомих міркувань [12, с.698]. Останнім часом все більш обґрунтованою постає думка про «гнучкість» моралі, що означає, зокрема, різну вагу названих чинників у різних контекстах, в яких приймається моральне рішення [20].

Сьогодні одна з головних дискусій точиться щодо висновку про первинність емоційних реакцій, який зробили деякі дослідники. Наприклад, Дж. Хайдт та С. Кесбір пишуть, що в сучасній психології моралі дотримуються поглядів, що розмірковування та інтуїція мають значення в моральній поведінці, хоча й інтуїція важить більше. Моральна інтуїція з'являється швидше, ніж розмірковування, і визначає в якому напрямку людина потім буде розмірковувати. Розмірковування, на їх

думку, рідко, але все ж може змінити початкову інтуїцію. Саме це мається на увазі під принципом «примат інтуїції, але не диктат» [13, с.807]. Інші дослідники, наприклад Д. Пізарро та Ч. Геліон, не погоджуються з «приматом» інтуїції, а їх аргументи створюють підстави для подальших дискусій по цій проблемі [15].

На нашу думку, не варто очікувати однозначної відповіді на питання про те, емоції чи розум знаходяться в основі процесу прийняття моральних рішень. Коли ми аналізуємо процес прийняття морального рішення конкретним індивідом, такі очікування можуть стимулювати пошук надміру спрощених розв'язків складної проблеми. З того, що емоційна моральна реакція з'являється швидше, не можна робити однозначного висновку про те, що вона в основі конкретного рішення. Це тільки один з можливих типів взаємодії, в якому міркування (якщо вони присутні) справді є тільки раціоналізацією емоційної реакції. Проте в інших випадках така реакція вже могла зазнати впливу міркувань, які коректують її інтенсивність чи спрямовують у визначене русло (доказом може слугувати хоча б феномен когнітивної переоцінки). В такому випадку ми матимемо приклад дії зворотного зв'язку, коли емоційна реакція стає предметом міркувань, які зворотно впливають на неї, коректуючи її таким чином, що подальша емоційна реакція змінюється. Така взаємодія нагадує не лінійну, а циклічну причинність. Також можливі випадки, коли міркування виразно передуватиме емоційній реакції. Це трапляється, наприклад, тоді, коли індивід, осмисливши певну ситуацію, приходять до висновку про її моральний статус та встановлює своє відношення до неї, після чого «вмикаються» моральні емоції, які підтримують прийняте рішення. Зрештою процес морального навчання дитини виглядає подібним чином: й спочатку пояснюють неприпустимість певних дій, наприклад, нанесення фізичної шкоди тваринам, після чого дитина може почати відчувати емпатію до тварин, що підтримуватиме завчену норму. Тут важливо відзначити, що роль емоцій у процесі прийняття моральних рішень в багатьох випадках зводиться до стимулювання виконання певних норм, які вже відомі індивіду через соціальне навчан-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ня. В такому випадку вони є каталізаторами, а не конструкторами рішень.

Таким чином, між емоціями та раціональними міркуваннями в процесі прийняття моральних рішень існують різні типи взаємодії, тому завданням для подальшої наукової роботи в цій галузі є їх опис, систематизація та побудова більш широкої теоретичної моделі, яка б пояснювала описані взаємодії. Евристичним потенціалом, для пошуку нових типів взаємодій володіють ідеї інших видів причинності, наприклад, реляційної причинності (relational causality), взаємної причинності (mutual causality).

Вплив емоційних чи раціональних чинників на моральне рішення може бути добре описаний з допомогою ідеї нелінійності. Як відомо, лінійний відгук є прямо пропорційний впливу, натомість нелінійний передбачає існування різних варіантів відгуку, жоден з яких не є чітко детермінованим. Моральне рішення, яке приймає людина, не є пропорційним тим емоціям, які йому передують, та однозначно детермінованим ними, оскільки як раціональні міркування, так і ситуативні фактори можуть суттєво його змінити. Аналогічним чином, міркування, які передують рішенню, не обов'язково відобразяться в самому рішенні, адже вони можуть бути суттєво скоректовані тими емоціями, які його супроводжуватимуть. Все це дає підстави стверджувати про нелінійний характер впливу емоцій та міркувань на прийняття морального рішення.

Наукова новизна

Загалом, процес прийняття моральних рішень не може бути описаний з допомогою єдиної простої моделі, яка б покладала тільки емоційний чи раціональний чинник в його основу. Прийняття моральних рішень характеризується різними типами взаємодії між емоціями та раціональними міркуваннями. Вплив емоційних та раціональних чинників на моральне рішення має нелінійний характер: таке рішення не є пропорційним тим емоціям чи міркуваннями, які йому передують, чи однозначно ним детермінованим.

Висновки

Процес прийняття моральних рішень включає в себе взаємодією емоційного та

раціонального чинників, яка має складний різнотипний характер. По-перше, міркування можуть бути раціоналізацією первинної емоційної реакції; по-друге, існують випадки, коли міркування передують емоційній реакції та визначають її; по-третє, між даними чинниками можлива циклічна причинність. Вплив емоцій чи раціональних міркувань на моральне рішення має нелінійний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Надурак, В. Система суспільної моралі: синергетичний підхід / В. Надурак. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2014. – 230 с.
2. Alfano, M. Experimental Moral Philosophy [Електронний ресурс] / M. Alfano, D. Loeb // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/experimental-moral/>. – Назва з екрана. – Перевірено : 06.12.2016.
3. An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment / J. D. Greene, B. R. Sommerville, L. E. Nystrom et al. // Science. – 2001. – Vol. 293, Iss. 5537. – P. 2105-2108. doi: 10.1126/science.1062872
4. Baron, R. A. The sweet smell of ... helping: Effects of pleasant ambient fragrance on prosocial behavior in shopping malls / R. A. Baron // Personality and Social Psychology Bulletin. – 1997. – Vol. 23, Iss. 5 – P. 498 – 503. doi: 10.1177/0146167297235005
5. Bloom, P. How do morals change? / P. Bloom // Nature. – 2010. – Vol. 464, Iss. 7288. – P. 490. doi: 10.1038/464490a
6. Cunningham, M. R. Weather, mood, and helping behavior: Quasi experiments with the sunshine samaritan / M. R. Cunningham // Journal of Personality and Social Psychology. – 1979. – Vol. 37, Iss. 11. – P. 1947-1956. doi: 10.1037/0022-3514.37.11.1947
7. D'Arms, J. Introduction / J. D'Arms, D. Jacobson // Moral Psychology and Human Agency: Philosophical Essays on the Science of Ethics. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – P. 1-8. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198717812.001.0001

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

8. D'Arms, J. Sentimentalism and Scientism / J. D'Arms, D. Jacobson // *Moral Psychology and Human Agency: Philosophical Essays on the Science of Ethics*. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – P. 253-278. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198717812.001.0001
9. Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements / M. Koenigs, L. Young, R. Adolphs et al. // *Nature*. – 2007. – Vol. 446, Iss. 7138. – P. 908-911. doi: 10.1038/nature05631
10. Decety, J. The neuroevolution of empathy / J. Decety // *Annals of the New York academy of sciences*, Body. – 2011. – Vol. 1231, Iss.: Social Neuroscience: Gene, Environment, Brain. – P. 35-45. doi: 10.1111/j.1749-6632.2011.06027.x
11. Functional networks in emotional moral and nonmoral social judgments / J. Moll, R. de Oliveira-Souza, I. E. Bramati, J. Grafman // *Neuroimage*. – 2002. – Volume 16. – P. 696-703. doi: 10.1006/nimg.2002.1118
12. Greene, J. D. Beyond Point-and-Shoot Morality: Why Cognitive (Neuro) Science Matters for Ethics / J. D. Greene // *Ethics*. – 2014. – Vol. 24, No. 4. – P. 695-726. doi: 10.1086/675875
13. Haidt, J. Morality / J. Haidt, S. Kesebir // *Handbook of Social Psychology*. – Hoboken, New Jersey : Wiley, 2010. – Vol. 2. – P. 797-832.
14. Hayek, F. A. The Fatal Conceit: The Errors of Socialism / F. A. Hayek. – New York : Routledge, 2013. – 192 p.
15. Helion, C. Beyond dual-processes: The interplay of reason and emotion in moral judgment / C. Helion, D. A. Pizarro // *Handbook for Neuroethics*. – Dordrecht : Springer Netherlands, 2015. – P. 109-125. doi: 10.1007/978-94-007-4707-4_160
16. Kauppinen, A. Moral Sentimentalism [Електронний ресурс] / A. Kauppinen // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=moral-sentimentalism>. – Назва з екрана. – Перевірено : 06.12.2016.
17. Kelly D. Yuck!: the nature and moral significance of disgust / D. Kelly. – Cambridge. : MIT Press, 2011. – 194 p.
18. Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex / S. W. Anderson, A. Bechara, A. Damasio et al. // *Nature Neuroscience*. – 1999. – Vol. 2, №11. – P. 1032-1037.
19. Mendez, M. F. An investigation of moral judgment in frontotemporal dementia / M. F. Mendez, E. Anderson, J. S. Shapira // *Cognitive and Behavioral Neurology*. – 2005. – Vol. 18, Iss. 4. – P. 193-197.
20. Moral Judgment and Decision Making / D. M. Bartels, C. W. Bauman, F. A. Cushman, et al. // *The Wiley Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making*. – Chichester, West Sussex : Wiley-Blackwell, 2015. – P. 479-516. doi: 10.1002/9781118468333
21. Nichols, S. Sentimental Rules: On the Natural Foundations of Moral Judgment / S. Nichols. – Oxford; New York : Oxford University Press, 2004. – 226 p.
22. North, A. C. The effects of music on helping behavior: a field study / A. C. North, M. Tarrant, D. J. Hargreaves // *Environment and Behavior*. – 2004. – Vol. 36, Iss. 2. – P. 266-275. doi: 10.1177/0013916503256263
23. *The Blackwell guide to ethical theory*. Second edition / ed. by H. LaFollette, I. Persson. – Hoboken : Wiley Blackwell, 2013. – 518 p.
24. Rosenhan, D. L. Affect moderates self-gratification and altruism / D. L. Rosenhan, B. Underwood, B. Moore // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1974. – Vol. 30, Iss. 4 – P. 546-552. doi: 10.1037/h0037038
25. The neural basis of implicit moral attitude – An IAT study using event-related fMRI / Q. Luo, M. Nakic, T. Wheatley et al. // *Neuroimage*. – 2006. – Vol. 30. – P. 1449-1457. doi: 10.1016/j.neuroimage.2005.11.005
26. Valdesolo, P. Manipulations of emotional context shape moral judgment / P. Valdesolo, D. DeSteno // *Psychological Science*. – 2006. – Vol. 17, Iss. 6. – P. 476-477. doi: 10.1111/j.1467-9280.2006.01731.x
27. Wheatley, T. Hypnotic disgust makes moral judgments more severe / T. Wheatley, J. Haidt // *Psychological Science*. – 2005. –

Vol. 16, Iss. 10. – P. 780-784. doi:
10.1111/j.1467-9280.2005.01614.x
28. Zak, P. J. Moral markets / P. J. Zak // Journal
of Economic Behavior & Organization. –
2011. – Vol. 77, Iss. 2. – P. 212-233.

29. Zak, P. J. The physiology of moral senti-
ments / P. J. Zak // Journal of Economic
Behavior & Organization. – 2011. – Vol.
77, Iss. 1. – P. 53-65.

В. В. НАДУРАК^{1*}

^{1*}Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника (Івано-Франківськ), ел. пошта vnadurak@gmail.com;
ORCID 0000-0002-7975-0095

ЭМОЦИИ И РАССУЖДЕНИЯ В ПРИНЯТИИ МОРАЛЬНЫХ РЕШЕНИЙ

Целью статьи является исследование соотношения эмоциональных и рациональных факторов в процессе принятия человеком моральных решений. **Методология.** Работа, в первую очередь, основывается на анализе и обобщении основных эмпирических исследований поставленной проблемы, каждое из которых, в свою очередь, использует методы тех наук, в рамках которых оно проводилось (нейронауки). **Научная новизна.** В общем, процесс принятия моральных решений не может быть описан с помощью единой простой модели, которая полагала бы только эмоциональный или рациональный фактор в его основу. Принятие нравственных решений характеризуется различными типами взаимодействия между эмоциями и рациональными рассуждениями. Влияние эмоциональных и рациональных факторов на моральное решение имеет нелинейный характер: такое решение не является пропорциональным тем эмоциям или рассуждениями, которые ему предшествуют или однозначно ими детерминированным. **Выводы.** Процесс принятия моральных решений включает в себя взаимодействие эмоционального и рационального факторов, которое имеет сложный разнотипный характер. Во-первых, рассуждения могут быть рационализацией первичной эмоциональной реакции; во-вторых, существуют случаи, когда рассуждения предшествуют эмоциональной реакции и определяют ее; в-третьих, во взаимодействии между данными факторами возможна циклическая причинность. Влияние эмоций или рациональных рассуждений на моральное решение имеет нелинейный характер

Ключевые слова: моральное решение; эмоции; рассуждения; нейронауки; нелинейность.

V. V. NADURAK^{1*}

^{1*}Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk), e-mail vnadurak@gmail.com;
ORCID 0000-0002-7975-0095

EMOTIONS AND REASONING IN MORAL DECISION MAKING

Purpose of the research is the study of relationship between emotional and rational factors in moral decisions making. **Methodology.** The work is primarily based on the analysis and synthesis of the main empirical studies of the problem, each of which uses the methods of those sciences in which they were conducted (neurosciences). **Originality.** In general, the process of moral decision making cannot be described by a single simple model that would see only emotional or rational factor in foundation of this process. Moral decision making is characterized by different types of interaction between emotions and rational considerations. The influence of emotional and rational factors on moral decision is nonlinear: moral decision, which person makes, isn't proportional to those emotions that preceded it and isn't unambiguously determined by them, because rational reasoning and contextual factors can significantly change it. Similarly, the reasoning that precede the decision is not necessarily reflected in the decision, because it can be significantly corrected by those emotions that accompany it. **Conclusions.** The process of moral decision making involves complex, heterogeneous interaction between emotional and rational factors. There are three main types of such interaction: first, the reasoning serves to rationalize prior emotional response; second, there are cases when reasoning precedes emotional reactions and determines it; third, interaction between these factors is characterized by cyclic causality (emotion impacts reasoning, which in turn impacts emotions). The influence of emotions or rational reasoning on moral decision is nonlinear.

Keywords: moral decision; emotions; reasoning; neuroscience; nonlinearity.

REFERENCES

1. Nadurak V. *Systema suspilnoi morali: synerhetychnyi pidkhid* [The system of social morality: synergetic approach]. Ivano-Frankivsk, Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka Publ., 2014. 230 p.
2. Alfano M., Don L. Experimental Moral Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: URL : plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/experimental-moral/. (Accessed 21 September 2016).
3. Greene J.D., Sommerville R.B., Nystrom L.E., Darley J.M. Cohen J.D. An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science*, 2001, vol. 293, pp. 2105-2108. doi: 10.1126/science.1062872
4. Baron R.A. The sweet smell of ... helping: Effects of pleasant ambient fragrance on prosocial behavior in shopping malls. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1997, vol. 23, no. 5, pp. 498-503. doi: 10.1177/0146167297235005
5. Bloom P. How do morals change? *Nature*, 2010, vol. 464, pp. 90. doi: 10.1038/464490a
6. Cunningham M.R. Weather, mood, and helping behavior: Quasi experiments with the sunshine samaritan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1979, vol. 37, no. 11, pp.1947-1956. doi: 10.1037/0022-3514.37.11.1947
7. D'Arms J., Jacobson D. Introduction. Moral Psychology and Human Agency: Philosophical Essays on the Science of Ethics. Oxford, Oxford Universtiy Press Publ., 2014, pp. 1-8. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198717812.001.0001
8. D'Arms J., Jacobson D. Sentimentalism and Scientism. Moral Psychology and Human Agency: Philosophical Essays on the Science of Ethics. Oxford, Oxford Universtiy Press, 2014. pp. 253-278. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198717812.001.0001
9. Koenigs M., Young L., Adolphs R., Tranel D., Cushman F., Hauser M., Damasio A. Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements. *Nature*, 2007, vol. 446, pp. 908-911. doi: 10.1038/nature05631
10. Decety J. The neuroevolution of empathy. *Annals of the New York academy of sciences. Issue: Social Neuroscience: Gene, Environment, Brain, Body*, 2011, vol. 1231, pp. 35-45. doi: 10.1111/j.1749-6632.2011.06027.x
11. Moll J., de Oliveira-Souza R., Bramati I. E. Grafman J. Functional networks in emotional moral and nonmoral social judgments. *Neuroimage*, 2002, vol. 16, pp. 696-703. doi: 10.1006/nimg.2002.1118
12. Greene J.D. Beyond Point-and-Shoot Morality: Why Cognitive (Neuro) *Science Matters for Ethics*. *Ethics*, 2014, vol. 24, no. 4, pp. 695-726. doi: 10.1086/675875
13. Haidt J., Kesebir S. Morality. *Handbook of Social Psychology*. Volume 2. Hoboken, New Jersey, Wiley Publ., 2010, pp. 797-832.
14. Hayek F.A. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. London, Routledge Publ., 2013. 192 p.
15. Helion C. Pizarro D.A. Beyond dual-processes: The interplay of reason and emotion in moral judgment. *Springer Handbook for Neuroethics*, Springer Science, Business Media Dordrecht Publ., 2015, pp. 109-125. doi: 10.1007/978-94-007-4707-4_160
16. Kauppinen A. Moral Sentimentalism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: URL : plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=moral-sentimentalism. (Accessed 21 September 2016).
17. Kelly D. *Yuck! : the nature and moral significance of disgust*. Cambridge, Mass., MIT Press Pbl., 2011. 194 p.
18. Anderson S.W., Bechara A., Damasio H., Tranel D., Damasio A.R. Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex. *Nature Neuroscience*, 1999, vol. 2, no. 11, pp. 1032-1037.
19. Mendez M.F., Anderson E., Shapira J.S. An investigation of moral judgment in frontotemporal dementia. *Cognitive and Behavioral Neurology*, 2005, vol. 18, issue 4, pp. 193-197.
20. Bartels D.M., Bauman C.W., Cushman F.A., Pizarro D.A., McGraw A.P. Moral Judgment and Decision Making. *The Wiley Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making*. Chichester, Wiley-Blackwell Publ., 2015, pp. 479-516. doi: 10.1002/9781118468333
21. Nichols S. *Sentimental Rules: On the Natural Foundations of Moral Judgment*. Oxford, New York, Oxford University Press Publ., 2004. 226 p.
22. North A. C., Tarrant M., Hargreaves D. J. The effects of music on helping behavior: A field study. *Environment and Behavior*, 2004, vol. 36, no. 2, pp. 266-275. doi: 10.1177/0013916503256263
23. *The Blackwell guide to ethical theory*. Second edition. Hoboken, Wiley Blackwell Publ., 2013. 518 p.
24. Rosenhan D. L., Underwood B., Moore B. Affect moderates self-gratification and altruism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, vol. 30, no. 4, pp. 546-552. doi: 10.1037/h0037038

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

25. Luo Q., Nakic M., Wheatley T., Richell R., Martin A., Blair R. The neural basis of implicit moral attitude – An IAT study using eventrelated fMRI. *Neuroimage*, 2006, vol. 30, pp. 1449-1457. doi: 10.1016/j.neuroimage.2005.11.005
26. Valdesolo P., DeSteno D. Manipulations of emotional context shape moral judgment. *Psychological Science*, 2006, vol. 17, no. 6, pp. 476-477. doi: 10.1111/j.1467-9280.2006.01731.x
27. Wheatley T., Haidt, J. Hypnotic disgust makes moral judgments more severe. *Psychological Science*, 2005, vol. 16, no. 10, pp. 780-784. doi: 10.1111/j.1467-9280.2005.01614.x
28. Zak P. Moral markets. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 2011, vol. 77, pp. 212-233.
29. Zak P. The physiology of moral sentiments. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 2011, vol. 77, no.1, pp. 53-65.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. Л. А. Кац (Ізраїль)

Надійшла до редколегії: 21.12.2015

Прийнята до друку: 20.09.2016